

DOI: 10.31376/2411-5177-2019-7-235-245

УДК 902.2:726.84

Коваленко Ю. О.

**ЕКСПЕДИЦІЯ НА ЗЕЄЛОВСЬКИХ ВИСОТАХ
(ДІЯЛЬНІСТЬ АСОЦІАЦІЇ З ПОШУКУ ТА ПОХОВАННЯ ЗАГИБЛИХ
У СХІДНІЙ ЄВРОПІ)**

Початок весни 1945 року. В районі Зеєловських висот, за кілька десятків кілометрів від Берліна, ідуть останні бої Другої світової.

Операція на Зеєловських висотах стала однією з найкровопролитніших наступальних операцій Червоної Армії за весь період війни. Як стверджує більшість істориків, «лобовий удар», влаштований маршалом Г. Жуковим, призвів до колосальних людських жертв, яких можна було уникнути. З німецького боку висоти обороняли 14 стрілецьких підрозділів, що становило близько 112 тис. бійців, 587 танків, 2625 гармат (Рис. 1), з боку Червоної Армії – близько 1 млн. бійців, 3059 танків та самохідних установок, 18934 артилерійські установки та міномети. Тобто співвідношення сил на момент операції складало майже 1:9. На кожний кілометр лінії фронту на ділянці головного удару припадало 270 гармат калібром 76 мм і вище, а щільність наступаючих бійців становила 1300 чоловік. Подібної концентрації артилерії у світовій історії до цього не знала жодна військова операція. Статистика втрат у живій силі з боку Червоної Армії становила майже 16 тис. бійців за добу...

Вже 10 років поспіль Асоціація з пошуку та поховання загиблих у Східній Європі (Verein zur Bergung Gefallener in Osteuropa (VBGO) організовує та проводить пошукові експедиції поряд з невеличким селищем Клессін (Бранденбург, Німеччина). Саме тут розвивалися події, про які згадувалося вище. Пошуківці з Німеччини, Австрії, Швейцарії, Нідерландів, Англії, Італії, Польщі, Люксембургу, Франції, України та Росії проводять розкопки на ділянці, де у лютому – березні 1945 р. розташовувалися позиції німецьких та радянських військ. У складі української групи другий сезон підряд брав участь і автор статті.

Як ми зрозуміли пізніше, саме тут був, так би мовити, стартовий майданчик, відкіля радянські війська почали наступ на знамениті Зеєловські висоти. До них від досліджуваної нами позиції було всього кілька кілометрів.

Фактично, вся територія, на якій ми проводили дослідження, – землі фермерського господарства Гут Клессін. Після збору врожаю фермер дає згоду на проведення пошукових робіт. Технічно вони проводяться дуже мобільно. По-перше, у розпорядженні організації VBGO є аерофотозйомка потрібної ділянки, її вигляд на момент бойових дій (тобто на початку 1945 р.); по-друге, всі роботи по зняттю верхніх шарів ґрунту з метою виявлення мережі траншей проводяться міні-екскаваторами, що значно прискорює процес розкопок. За кілька років вже відпрацьована значна ділянка поля, на якому знаходилися укріплені німецькі і радянські позиції.

У минулому сезоні вже була досліджена частина мережі траншей, роботу над якою завершено цього року. Найсенсаційнішою минулорічною знахідкою став бліндаж з останками трьох радянських воїнів, яких завалило в укритті прямим попаданням великокаліберного снаряда (Рис. 2). Один з них був явно офіцером. На ньому знаходилися широкий шкіряний офіцерський ремінь, пістолет ТТ, а на залишках гімнастерки у районі грудей – два ордени: Червоної Зірки та Олександра Невського. Останній – доволі рідкісна нагорода, яка вручалася виключно офіцерам за проведення вдалих військових операцій. Третя нагорода – медаль «за оборону Сталінграда» – лежала у кишені офіцера. Як пізніше було встановлено, ним виявився командир артилерійської батареї, старший лейтенант Микола Овчаров, родом з Ростовської області.

У інших бійців також виявились нагороди: у одного – дві медалі «За відвагу», у другого – медаль «За відвагу» та орден Червоної Зірки. За їх номерами встановили особи обох воїнів: Василь Дмитрович Медведєв, 1926 року народження, молодший сержант, артилерист-навідник;

Сергій Степанович Гузов, 1925 року народження, артилерист-навідник. Всі троє воювали у складі 220-го стрілецького полку 4-ї стрілецької дивізії. За офіційними донесеннями бійці пропали безвісти 13 березня 1945 р. На той момент позиції 220-го стрілецького полку розташовувалися неподалік населеного пункту Клессін

Серед архівних документів ЦАМО СРСР знайшовся план розташування артилерійської батареї 220-го стрілецького полку станом на 13 березня 1945 р. (Рис. 3) Бліндаж, де були виявлені загиблі бійці, знаходився біля ярку поряд з невеликою посадкою. За більш ніж сім десятиліть місцевість тут практично не змінилась (Рис. 4). Коли ми розглядали копію аерофотозйомки Люфтваффе 1945 р. з мережею укріплень радянських підрозділів, то і яр, і острівця дерев посеред поля на ньому виглядали точно так, як і зараз. Одна з траншей на фото тягнулася від передових позицій прямо до посадки, де ми виявили засипаний бліндаж. І дійсно, коли його частково розчистили, під однією зі стінок знайшли польовий телефон, від якого тягнувся кабель у тому напрямку, де повинна була знаходитися траншея. Саме її ми і досліджували цього року.

Технологія проведення пошукових робіт у німецьких колег дещо відрізняється від звичної для нас. Вивчивши схему траншей за допомогою знімків Люфтваффе 1945 р., визначається район пошуку; за допомогою металодетектора та шурфування відбувається пошук основної траншеї. Коли траншея виявлена, починає працювати техніка. Після зняття верхнього шару землі фіксуються всі лінії траншей, бліндажі, окремі відводи, кулеметні гнізда, пункти постачання боєприпасів. Вони темними плямами проступають на зачищеному майданчику. Наступний крок – їх трасування спеціальною фарбою на місцевості, вимірювання загальної відстані всіх ліній виявлених фортифікацій за допомогою курвиметра. Після того, як всю систему траншей зачищено, протрасовано та звірено зі знімками аерофотозйомки, починаються планомірні розкопки (Рис. 5). Всі траншеї розчищаються до дна. Отже жодна річ, жоден артефакт не може бути втраченим. Відповідно, вся ділянка на полі, наданому для досліджень, повністю відпрацьовується. Наступного року роботи проводитимуться вже на іншому квадраті, якщо на те буде отриманий дозвіл фермера.

Одним з основних завдань експедиції став пошук останків воїнів (як німецьких, так і радянських). Останніми захисниками Берліну були в основному молоді люди, яким у своїй більшості не виповнилося навіть 18 років. Вони, тримаючи оборону біля маленького Клессіна, майже всі загинули і залишилися лежати у траншеях, воронках та бліндажах, засипані у своїх окопах-могилах співвітчизниками. Така ж участь спіткала не тільки переможених і зневажених німців – бійці Червоної Армії, яких, як ми вважали раніше, ховали як переможців з військовими почестями у багаточисельних братських могилах по всій Німеччині, були залишені тут просто на полі бою як і колись, у 1941 р., під час тотального відступу (Рис. 6)... Але тоді війська відступали, не було часу й можливості, а у 1945-му?.. Виявляється, що рештками німецьких та радянських бійців уперемішку просто «звалені» траншеї перед Зеєловськими висотами.

За попередніми даними, як документальними, так і отриманими у ході археологічних досліджень, траншеї, на яких нам довелося працювати цього року, належали німецьким підрозділам. Але за статистикою наших розкопок виявлені останки у більшості належали саме воїнам Червоної Армії. Серед артефактів – залишки військового спорядження, фляжки, кружки казанки, поясні ремені з металевими пряжками, баки із засобами протихімічного захисту, особисті речі, станки для гоління, маргаринниці і т. ін. Вони без виключення були зафіксовані і взяті як експонати для одного з місцевих музеїв. Сильно вразило те, що всі предмети, які можна віднести до елементів озброєння, якщо навіть не є вибухонебезпечними (стріляні гільзи, розірвані фрагменти гвинтівки чи фрагменти іншої зброї), за німецькими законами підлягають знищенню. Особливо шкода було дивитись, як на наших очах підірвали кілька рідкісних зразків озброєння: німецьку штурмову гвинтівку StG-44 (Штурмгевер-44), пістолет ТТ з дерев'яними накладками на рукояті (один з ранніх випусків), радянський карабін зразка 1944 р. з відкидним багнетом, який раніше доводилося бачити тільки у каталогах зброї. Чесно кажучи, раніше навіть

не знав, що подібна зброя встигла ще потрапити на фронт... Такі експонати могли б стати прикрасою колекції зброї будь-якого музею (Рис. 7)!

Експедиції 2019 р. трохи не пощастило з погодою. Майже весь робочий час ішов дощ. Якщо й були короткі паузи без надокучливої мжички, то вони потім компенсувалися справжньою зливою. І це все доповнювалося ураганим вітром, який інколи прямо валив з ніг. Проте роботи ні на хвилину не переривалися.

В один із таких днів у місцевому ресторанчику селища Райтвайн для учасників експедиції та місцевих жителів була влаштована лекція, під час якої наш колега Вольфганг у популярній формі розповів про події березня-квітня 1945 р., що відбувались у цій місцевості, та про сучасні дослідження асоціації VBGO. Скрупульозність і педантичність доповіді вражала. Навіть мовний бар'єр відійшов на другий план – вся лекція супроводжувалася багатющим ілюстративним матеріалом.

По закінченні пошукових робіт та ідентифікації останків воїнів кожного року відбувається їх перепоховання на місцевих військових цвинтарях (Рис. 8).

Операция на Зееловских высотах стала одной из самых кровопролитных наступательных операций Красной Армии за весь период войны. Уже 10 лет Ассоциация по поиску и захоронения погибших в Восточной Европе организует и проводит поисковые экспедиции рядом с небольшим поселком Клессин (Бранденбург, Германия). В прошлом сезоне уже была исследована часть сети траншей, работу над которой завершено в этом году. Сенсационной прошлогодней находкой стал блиндаж с останками трех советских воинов, которых завалило в укрытии прямым попаданием крупнокалиберного снаряда. По предварительным данным, как документальными, так и полученными в ходе археологических исследований, траншеи, на которых нам пришлось работать в этом году, принадлежали немецким подразделениям. Но по статистике раскопок обнаруженные останки в большинстве принадлежали именно воинам Красной Армии. По окончании поисковых работ и идентификации останков воинов ежегодно происходит их перезахоронения на местных военных кладбищах.

Operation at the Seelow Heights was one of the Red Army's bloodiest offensive operations ever since the war. For 10 years in a row, the Association for the Search and Burial of Fallen in Eastern Europe has been organizing and conducting search expeditions near the small village of Klesin (Brandenburg, Germany). Last season, part of the trench network, which has been completed this year, was already explored. Last year's most sensational find was a shelling with the remains of three Soviet soldiers, who were trapped in cover by the direct hit of a large-caliber projectile. According to preliminary data, both documentary and archaeological research, the trenches that we had to work on this year belonged to German units. But according to the excavations, the remains found in the majority belonged to the soldiers of the Red Army. At the end of the search and identification of the remains of the soldiers, each year their reburial takes place at local military cemeteries.

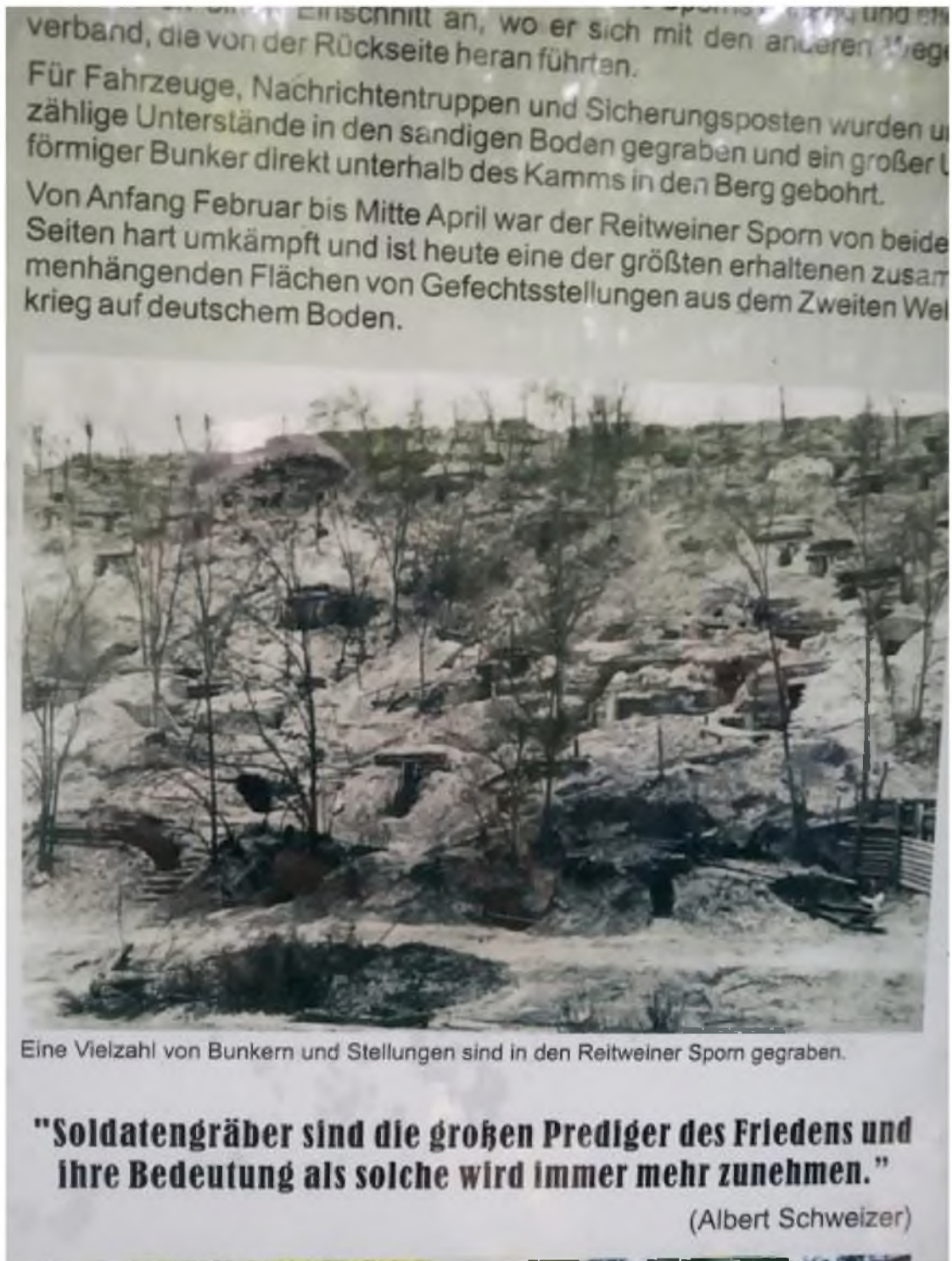

Рис. 1. Вигляд укріплень на Зесловських висотах у 1945 р.

Рис. 2. Бліндаж із загиблими артилеристами.

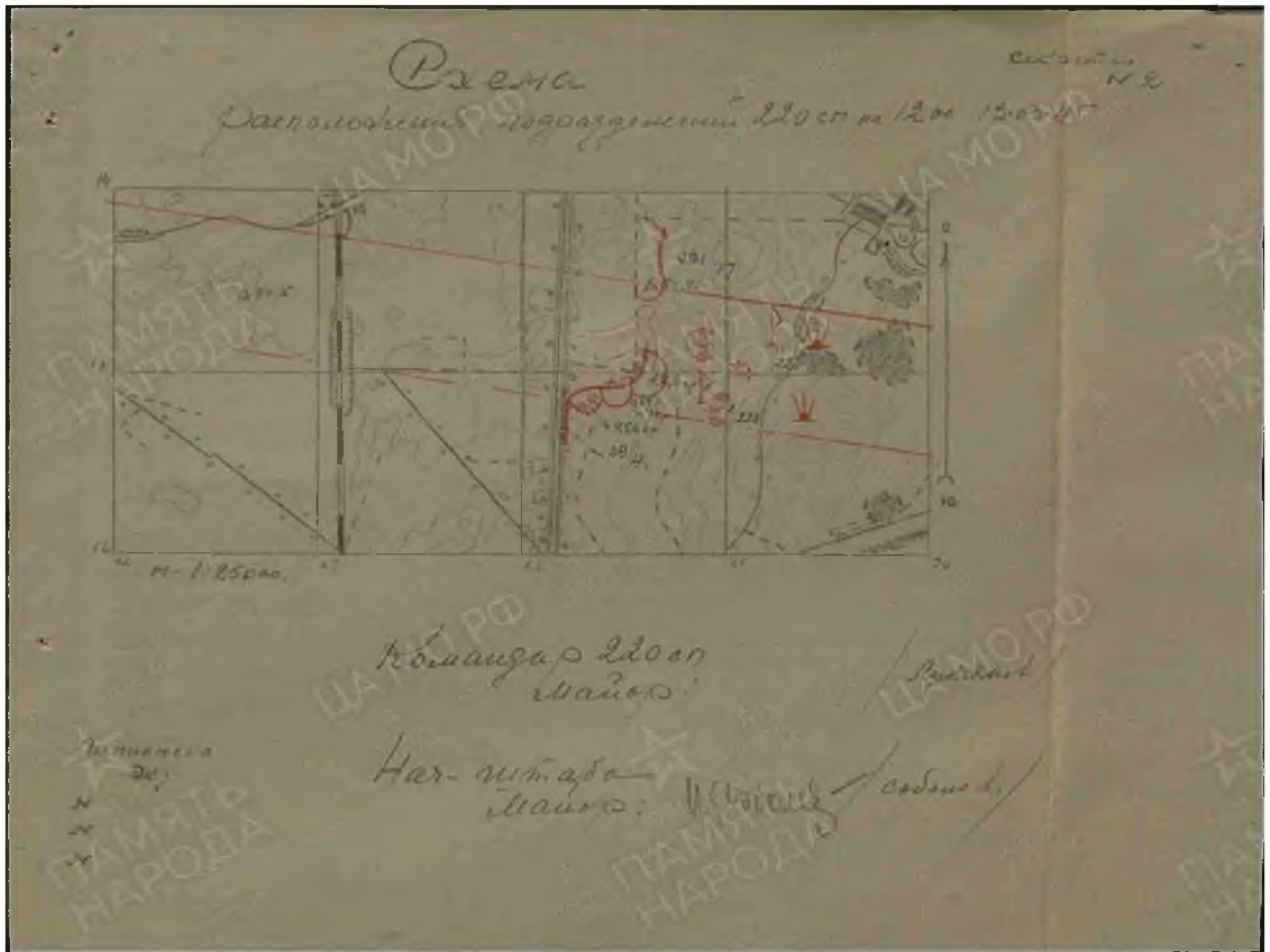

Рис. 3. Схема розміщення артилерійської батареї 220-го стрілецького полку на 13.03.1945 р.

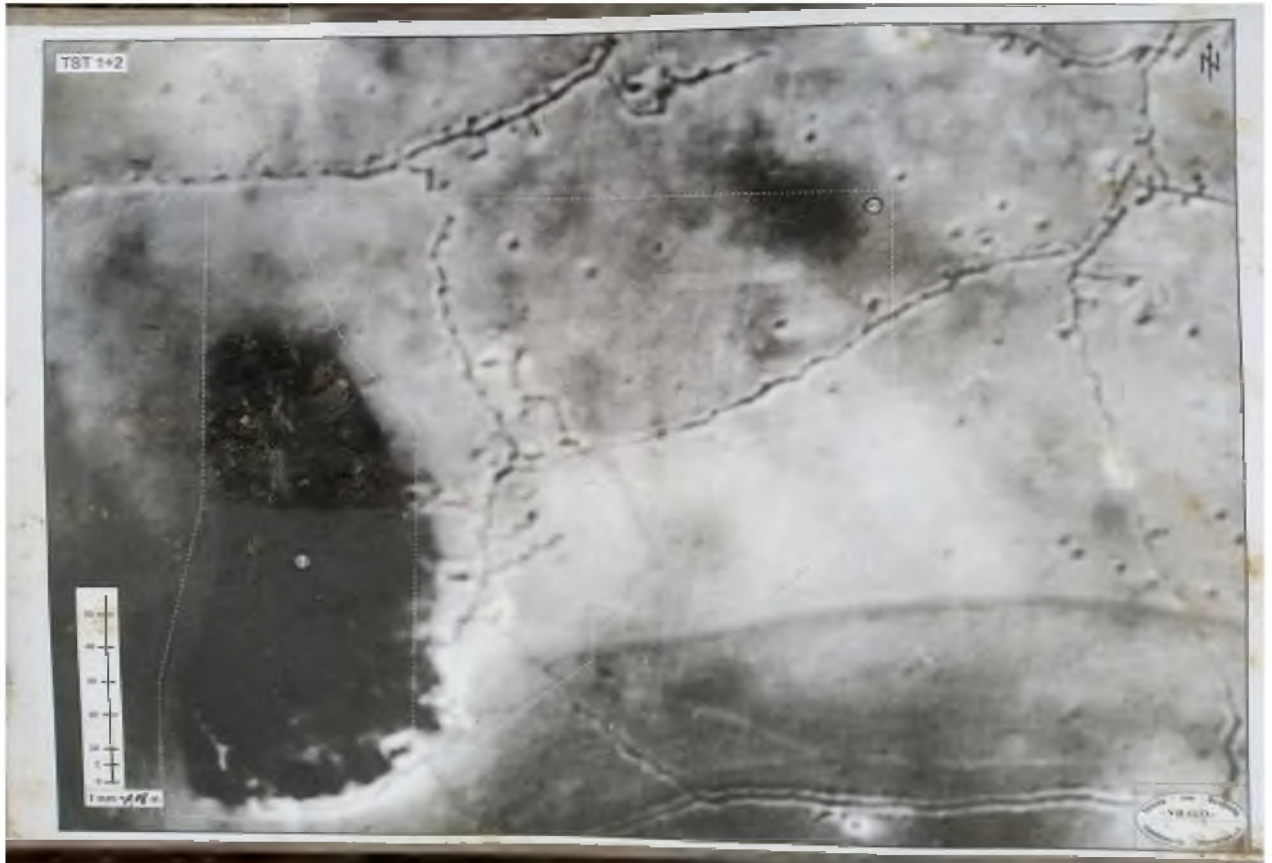

Рис. 4. Аерофотозйомка Люфтваффе 1945 р.

Рис. 5. Процес розкопок.

Рис. 6. Останки радянського офіцера, що загинув від розриву великокаліберного снаряду.

Рис. 7. Німецький протитанковий гранатомет «Panzerfaust».

Рис. 8. Перепоховання останків німецьких солдатів.

© Коваленко Ю. О., 2019

Стаття надійшла до редколегії 15.11.2019 р.